

Bartosz Zalewski

- ▶ Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
(Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland)
- ▶ e-mail: bartosz.zalewski@mail.umcs.pl
- ▶ ORCID: 0000-0001-7508-354X

DOI: 10.15290/mhi.2025.24.02.17

DEFINICJA PRZESTĘPSTWA (*DELICTUM*) W *TRACTATUS CRIMINALIS* TYBERIUSZA DECIANUSA (1509–1582)

Abstrakt

Tyberiusz Decianus (1509–1582) zaliczany jest do przedstawicieli XVI-wiecznej włoskiej szkoły prawa karnego. Urodzony w Udine prawnik, nauczyciel akademicki i sędzia znany jest przede wszystkim jako autor monumentalnego *Tractatus criminalis*. Renesansowy jurysta twórczo rozwinął w nim dorobek rzymskiej jurysprudencji, opierając się w szczególności na zachowanych w Digestach Justyniańskich fragmentach prac Klaudiusza Saturninusa oraz Marcjanusa. Istotne znaczenie dla Decianusa miały również dzieła średniowiecznych glosatorów i komentatorów, zwłaszcza Azona, Baldusa de Ubaldis oraz Bartolusa de Saxoferrato. To właśnie z perspektywy swych wielkich średniowiecznych poprzedników Decianus interpretował źródła antyczne, poszukując jednak zupełnie nowatorskich rozwiązań, które w istocie uznać należy za historyczny fundament dla dogmatycznych koncepcji nauki XIX-wiecznej.

W *Tractatus criminalis* Tyberiusz Decianus sformułował przede wszystkim naukową definicję abstrakcyjnie ujętego przestępstwa (*delictum*). Celem opracowania jest ustalenie znaczenia zaproponowanej przez Decianusa definicji dla rozwoju europejskiej nauki o przestępstwie. Realizacji tego zamierzenia służyć ma analiza definicji przestępstwa ze szczególnym uwzględnieniem wykorzystanych przez Decianusa źródeł – dzieł jurystów antycznych i przedstawicieli średniowiecznych szkół prawniczych. Uwagę poświęcono także oddziaływaniu filozofii scholastycznej na stworzoną przez Decianusa koncepcję abstrakcyjnie ujętego przestępstwa.

Słowa kluczowe: nauka o przestępstwie, historia prawa karnego, renesans prawniczy

DEFINITION OF CRIME (*DELICTUM*) IN *TRACTATUS CRIMINALIS* OF TIBERIUS DECIANUS (1509–1582)

Abstract

Tiberius Decianus (1509–1582) is considered a representative of the 16th-century Italian school of criminal law. Born in Udine, this lawyer, academic, and judge is primarily known as the author of the monumental *Tractatus Criminalis*. In it, the Renaissance jurist creatively expanded upon the achievements of Roman jurisprudence, in particular drawing on fragments of the works of Claudius Saturninus and Marcianus preserved in The Digest of Justinian. The works of medieval glossators and commentators, particularly Azon, Baldus de Ubaldis, and Bartolus de Saxoferrato, were also of significant importance to Decianus. It was from the perspective of his great medieval predecessors that Decianus interpreted ancient sources, seeking entirely innovative solutions that, in fact, should be considered the historical foundation for the dogmatic concepts of 19th-century scholars.

In *Tractatus Criminalis*, Tiberius Decianus formulated, above all, a scientific definition of the abstract concept of crime (*delictum*). The aim of this study is to determine the significance of Decianus's definition for the development of European criminal law. This goal is achieved through an analysis of the definition of crime, with particular emphasis on the sources used by Decianus – the works of ancient jurists and representatives of medieval legal schools. Attention is also paid to the influence of scholastic philosophy on Decianus's concept of abstract crime.

Keywords: ontology of crime, history of criminal law, juristic renaissance

1. Uwagi wprowadzające

Tyberiusz Decianus (1509–1582) – obok Juliusza Clarusa (1525–1575) oraz Prospera Farinaciusa (1554–1618) – należał do najwybitniejszych przedstawicieli XVI-wiecznej włoskiej jurysprudencji, która wywarła znaczny wpływ na kształtowanie się nauki prawa karnego w całej Europie¹. W monumentalnym *Tractatus criminalis* Decianus nie tylko

¹ Na temat życia i twórczości Tyberiusza Decianusa, zob. P. Antonini, *Di Tiberio Deciano celebre giureconsulto Udinese*, Bassano 1858; A. Marongiu, *Tiberio Deciani (1509–1582). Lettore di diritto, consulente, criminalista*, „Rivista di storia del diritto italiano” 1934, nr 7, s. 135–202; M. Pifferi, *Generalia delictorum. Il Tractatus criminalis di Tiberio Deciani e la ‘parte generale’ di diritto penale*, Milano 2006; M. Sbriccoli, *Lex delictum facit. Tiberio Deciani*

poddał gruntownej analizie kwestie dotyczące procedury karnej oraz poszczególnych przestępstw². Podjął on również próbę sformułowania naukowej definicji abstrakcyjnie ujętego przestępstwa (*delictum*), twórczo rozwijając dorobek rzymskich jurystów, uzupełniony o uwagi glosatorów i komentatorów. Definicja ta stała się punktem centralnym jego rozważań nad normami prawnokarnymi w *ius commune*. Jak podkreśla się w literaturze, historyczne znaczenie Decianusa ujawnia się właśnie w *Tractatus criminalis*, „dziele przejściowym między schyłkiem nauki karnistycznej prawa powszechnego i początkiem jej dziejów nowożytnych”³.

Celem opracowania jest analiza zaproponowanej w *Tratatus criminalis* definicji przestępstwa, ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia twórczości rzymskich jurystów dla jej sformułowania. Definicja ta miała nowoczesny, abstrakcyjny charakter i była pokłosiem rozważań Decianusa nad istotą przestępstwa jako zjawiska różnego od grzechu oraz innych czynów nagannych niepociągających za sobą reakcji prawnokarnej. Renesansowy jurysta określił przestępstwo w następujący sposób: Decianus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 3, § 2 (fol. 16): „Delictum est factum hominis, vel dictum aut scriptum dolo vel culpa a lege vigente sub poena prohibitum, quod nulla iusta causa excusari potest” („Przestępstwem jest czyn człowieka lub to co powiedział bądź zapisał, popełniony z winy umyślnej lub nieumyślnej, zabroniony pod groźbą kary przez prawo, którego nie uzasadnia żadna słuszna przyczyna”)⁴.

e la criminalistica italiana nella fase cinquecentesca del penale egemonico, [w:] idem, *Storia del diritto penale e della giustizia: scritti editi e inediti*, t. I, Milano 2009, s. 225–260; L. Casella, *Deciani Tiberio, giurista*, [w:] *Nuovo Liruti*, t. II, *L'età veneta. Dizionario biografico dei Friulani*, Udine 2009, s. 923–931; M. Basso, *Storia dei concetti e comunità di discorso: la figura di Tiberio Deciani*, [w:] *Dottrine politiche, concetti, comunità di discorso. In dialogo con Merio Scattola*, red. M. Basso, M. Piccinini, Padova 2020, s. 217–241; A. Sandonà, *Ego Tiberius Decianus... sententiando declare. Deciani guidice «civile» (Vicenza 1546–1547)*, „*Historia et Ius*” 2023, nr 23, s. 1–40.

² W niniejszym opracowaniu wykorzystane zostało następujące wydanie: Tiberius Decianus, *Tractatus criminalis*, t. I–II, Augustae Tuarinorum 1543.

³ M. Pifferi, op. cit., s. 9 (tłum. własne). Por. także: L. Garlati, *Deciani Criminal Treatise*, [w:] *The Formation and Transmission of Western Legal Culture: 150 Books that Made the Law in the Age of Printing*, red. S. Dauchy, G. Martyn, A. Musson, H. Pihlajamäki, A. Wijffels, Cham 2016, s. 139 i n.; A. Bettoni, *Michele Pifferi, Generalia delictorum. Il Tractatus Criminalis di Tiberio Deciani e la “Parte generale” di diritto penale, Milano, Giuffrè, 2006, 474 Seiten, ISBN 8814122989*, „*Forum Historiae Iuris*” 2007, vol. 8.

⁴ Tłum. własne.

Analizie poddane zostaną kolejno zawarte w przytoczonej definicji opisy elementu obiektywnego (znamion strony przedmiotowej) oraz subiektywnego (znamion strony podmiotowej) przestępstwa. Opracowanie nie uwzględnia natomiast okoliczności, które wyłączały bezprawny charakter czynu (tj. kontratypy, określone jako *iusta causa*). Zaslugują one na odrębne omówienie. Przed przystąpieniem do szczegółowej analizy samej definicji należy pokrótce zaprezentować wywody Decianusa poświęcone terminologii odnoszącej się do pojęcia przestępstwa oraz klasyfikacji elementów składowych przestępstwa.

2. Objaśnienia terminologiczne: *maleficium* – *crimen* – *delictum*

W sformułowanej przez Decianusa definicji przestępstwa pojęcie definiowane określono terminem *delictum*, nie zaś *crimen*. Zarówno w twórczości rzymskiej jursprudencji, jak i w średniowiecznej literaturze prawniczej stosowano rozmaite określenia dla oznaczenia przestępstwa⁵. Terminem *delictum* w znaczeniu przestępstwa – zarówno prawa prywatnego, jak i publicznego – posługiwał się Azo Porcius (1150–1225), jeden z najbardziej wpływowych przedstawicieli szkoły glosatorów⁶. Mające umocowanie źródłowe w kompilacji Justyniańskiej pojęcie *delicta privata* z pewnością ułatwiało ten zabieg oraz umożliwiało wykreowanie dychotomii

⁵ Por. A. Perile, *Storia del diritto italiano*, t. V, *Storia del diritto penale*, Torino 1892, s. 421; Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, s. 7 i n.; C. Ferrini, *Diritto penale romano. Teorie generali*, Milano 1899, s. 35 i n. Z nowszej literatury, zob. przede wszystkim: M. Jońca, *Rzymskie prawo karne. Instytucje*, Lublin 2021, s. 47–49.

⁶ Zob. Azo Porcius, *Summa Aurea*, Lugduni 1557 (reprint: Frankfurt ab Main 1968), *Ad tit. de poenis rubrica*, fol. 237. Niekiedy to pojęcie *crimen* traktowano jako kategorię ogólną, która dzieliła się na *crimina publica* oraz *privata* – zob. przykładowo: Placentinus, *Tractatus de accusationibus publicorum iudiciorum*, [w:] *Omnium tractatum criminalium*, Venetiis 1556, tit. 3, § 1 fol. 2. Podobnie w najbliższych Decianusowi pod względem chronologicznym źródłach XVI-wiecznych. Przykładowo niderlandzki prawnik Joost de Damhouder w pracy *Praxis rerum criminalium* dzieli *crimina* na *publica* oraz *privata*. *Crimina publica* dzielą się według niego na *ordinaria* oraz *extraordinaria* – Joost de Damhouder, *Praxis rerum criminalium*, Antverpiae 1616, cap. I, fol. 2. Autor ten w ogóle zrezygnował z definiowania przestępstwa. Juliusz Clarus posługuje się terminem *delictum*. Zob. Julius Clarus, *Receptarum sententiarum opera omnia*, Genevae 1625, lib. 5, cap. 1, § 1, fol. 1.

*delicta privata – delicta publica*⁷. Być może to właśnie twórczość Azona stanowiła fundament dla rozstrzygnięć terminologicznych Decjanusa, który często odwoływał się do *Azonis Summa codicis*.

Zasadniczo jednak XVI-wieczny jurysta poświęca kwestiom terminologicznym i porządkowaniu pojęć odnoszących się do różnego rodzaju czynów nagannych uwagę nieznajdującą precedensu we wcześniejszej literaturze⁸. Zagadnienia te zawarł w pierwszej księdze *Tractatus criminalis*, zatytułowanej *De vocibus, quibus delicta et crimina significantur*. Było to wprowadzenie do dalszej analizy abstrakcyjnie ujętego przestępstwa. Istotą rozważań Decjanusa nie są jednak kwestie *stricte* językowe – celem jego było bowiem przede wszystkim odseparowanie przestępstw od innych zjawisk. Chodziło głównie o odróżnienie przestępstwa od grzechu (*peccatum*)⁹.

Za pojęcie najbardziej ogólne (*nomen generale*) uznał Tyberiusz Decjanus *maleficium*, które „obejmuje wszelkie przestępstwa i wszystkie złe czyny” (*omnia delicta comprehendens, omneque male actum*)¹⁰. Zważywszy na to, że *maleficium* poddaje się pod ocenę moralną, Decjanus – w ślad za Baldusem de Ubaldis (1327–1400) – uznawał, że musi ono mieć charakter zawiniony (*male agitur non dicitur sine culpa*)¹¹, a także że powinno polegać na działaniu, nie zaś zaniechaniu lub zaniedbaniu (*in faciendo consistit, non in omittendo vel negligendo*)¹². Odnosząc się do relacji między pojęciami *crimen* oraz *delictum*, Tyberiusz Decjanus wskazuje, że *crimen*

⁷ Por. D. 47, 1 (nagłówek tytułu: *De privatis delictis*), a także otwierający tytuł *De poenis* fragment z twórczości Ulpiana (D. 48, 19, 1), w którym *delictum* oznacza każde przestępstwo. Stanowiło to prawdopodobnie źródłową podstawę dla przyjętej przez Azona terminologii, którą zastosował komentując bliźniaczy tytuł z Kodeksu Justyniańskiego (C. 9, 47).

⁸ O zamęcie terminologicznym odnoszącym się do pojęcia przestępstwa wspomina się również w „dodatkach” (*additiones*) do zebranych dzieł Juliusza Clarusa. Zob. *Additiones in Iulium Clarum incipientes*, [w:] Julius Clarus, *Opera omnia sive practica civilis atque criminalis*, Lugduni 1661, § 1, fol. 1. Jednak sam Clarus poświęca tym zagadnieniom dużo mniej miejsca niż Tyberiusz Decjanus – zob. Julius Clarus, *Receptarum sententiarum*, lib. 5, cap. 1, fol. 1–3.

⁹ Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. I, cap. 2, fol. 2–3.

¹⁰ Ibidem, lib. I, cap. 8, § 1, fol. 10.

¹¹ Ibidem. Zob. również: Baldus de Ubaldis, *In Quartum et Quintum Codicis libros Commentaria*, Venetiis 1577, comm. ad C. 4, 35, 21, fol. 103.

¹² Ibidem, lib. I, cap. 8, § 3, fol. 10.

„w sensie ścisłym jest grzechem lub przestępstwem zasługującym na oskarżenie przed sądem i skazanie” (*crimen proprie est peccatum sive delictum accusatione et damnatione dignum*)¹³. Dostrzegalna jest zatem zasadnicza różnica w stosunku do stosowanej przez naukę od końca XIX wieku siatki terminologicznej, która dla wyraźniejszego odróżnienia między przestępstwami prawa prywatnego (*delicta privata*) oraz przestępstwami prawa publicznego (*crimina publica*) stosuje dychotomię *delictum* – *crimen*¹⁴.

W ujęciu Decianusa *crimen* zawiera w sobie zarówno *delictum*, jak i *peccatum*, ponieważ obydwie kategorie zachowań mają według jurysty charakter bezprawny. *Peccatum* – w przeciwieństwie do *delictum* – stanowi naruszenie moralnego prawa Bożego i jego następstwem winna być kara duchowa (*poena animae*)¹⁵. Jakkolwiek zbiory zachowań objętych zakresem semantycznym *peccatum* i *delictum* nie mają charakteru rozłącznego, to same pojęcia nie są tożsame.

Ustalenie ich treści miało na celu precyzyjne określenie przedmiotu dalszej analizy podejmowanej w *Tractatus criminalis*. Miała ona obejmować wyłącznie przestępstwa (*delicta*), a zatem w przypadku zachowań kwalifikowanych dwojako – stanowiących zarazem przestępstwo oraz grzech – aspekt religijny nie interesował zasadniczo włoskiego prawnika (choćby samo przestępstwo miało charakter religijny, jak w przypadku herezji). Jest to stanowisko postępowe, i to nie tylko względem jurystów średniowiecznych¹⁶. Jeszcze późniejsi autorzy, jak choćby Benedict Carpzov (1595–1666), utożsamiali ze sobą pojęcia *delictum* oraz *peccatum*¹⁷.

¹³ Ibidem, lib. I, cap. 9, § 1, fol. 11.

¹⁴ Por. w szczególności: C. Ferrini, op. cit., s. 36–37; E. Costa, *Crimini e pene da Romolo a Giustiniano*, Bologna 1921, s. 32.

¹⁵ Decianus, *Tract. Crim.*, lib. I, cap. 2, § 4, fol. 2. Por. E. Álvarez Cora, *La definición del delito entre los siglos XVI y XVIII*, „Ius Fugit” 2016, nr 19, s. 44.

¹⁶ Przykładowo Alberto de Gandino (1250–1310) definiował *crimen* jako „grzech zasługujący na oskarżenie w procesie karnym” (*crimen esse peccatum accusatione dignissimum*) – Albertus Gandinus, *Tractatus de maleficiis*, [w:] *Tractatus diversi super maleficiis*, Venetiis 1460, *Qualiter fiat accusatio rubrica*, § 7, fol. 21.

¹⁷ Carpzov przyjął, że zarówno *peccatum*, jak i *delictum* to po prostu „złe czyny ludzkie” (*peccatum autem sive delictum nihil aliud est, quam actus humanus malus*) – Benedict Carpzov, *Practica nova imperialis Saxonica rerum criminalium*, Lipsiae 1739, Pars I, q. 1, § 17, fol. 3.

3. Struktura przestępstwa: *substantialia delicti* – *naturalia delicti* – *accidentalialia delicti*

W strukturze przestępstwa Tyberiusz Decianus wyróżnił trzy kategorie elementów: *substantialia delicti*, *naturalia delicti* oraz *accidentalialia delicti*¹⁸. Analogicznie ujmowana była struktura umów, a z czasem – czynności prawnych w ogóle¹⁹. Decianus wprost nawiązuje do wywodów poświęconych naturze umów napisanych przez Baldusa de Ubaldis²⁰, który odwołując się do koncepcji glosatorów²¹, wyróżnił trzy grupy elementów treści umowy: *substantialia*, *naturalia* i *accidentalialia*²².

Decianus inspirował się jednak nie tylko wywodami Baldusa. Refleksja renesansowego prawnika nad ontologią *delictum* została opatrzona również podbudową filozoficzną, a jej wprowadzenie uzasadnione zostało chęcią stworzenia ogólnej teorii abstrakcyjnie ujętego przestępstwa (*generalia delictorum*)²³. W zakresie rozróżnienia między elementami istotnymi (*substantialia*) oraz przypadłościowymi (*accidentalialia*) Decianus czerpał z filozofii św. Tomasza z Akwinu (1224/5–1274).

W metafizyce Akwinaty odnajdujemy przyjęte za Arystotelesem rozróżnienie między substancją i przypadłością. Substancja jest równoznaczna z realnym bytowaniem, zaś przypadłość to pozostałe cechy danego bytu²⁴. Podobnie pojęcia te rozumie

¹⁸ Decianus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 4, § 1–3, fol. 16–17. Por. również: M. Sbriccoli, *Lex delictum facit...*, s. 236.

¹⁹ Zob. W. Dajczak, *The Nature of Contract in Reasoning of Civilian Jurist*, Poznań 2012, s. 57 i n. Autor wskazuje, że pojęcie *substantialia contractus* pojawiło się w pracach średniowiecznych glosatorów i stanowiło synonim używanego przez rzymskich jurystów (Ulpiana i Papiniana) sformułowania *natura contractus*. Koncepcja ta została twórczo rozwinięta przez Baldusa de Ubaldis, który określił *substantialia contractus* jako *radix originalis*, a zatem rdzeń kontraktu, w opozycji do *naturalia contractus*, stanowiących elementy dodatkowe.

²⁰ Decianus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 4, § 1, fol. 17. Decianus przywoływał komentarz Baldusa de Ubaldis do fragmentu z twórczości Papiniana (D. 18, 1, 72).

²¹ Zob. przykładowo: Azo Porcius, *Summa Aurea, De pactum inter emptorem et venditorem composita rubrica*, § 2, fol. 113.

²² Baldus de Ubaldis, *In secundam Digesti veteris partem commentaria*, Venetiis 1577, comm. ad D. 18, 1, 72, pr., fol. 134: *Nam primo ponit quot sint genera pactorum. Dicens quot sunt tria. Quaedam substantialia, quaedam naturalia, quaedam accidentalialia.*

²³ Decianus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 4, fol. 16.

²⁴ Por. E. Gilson, *Le Thomisme. Introduction au système de Saint Thomas d'Aquin*, Paris 1922, s. 147; A. Andrzejuk, *Tomasz z Akwinu jako filozof*, Warszawa 2019, s. 33.

Decianus. *Substantialia delicti* określił jako elementy istotne przestępstwa, konieczne dla jego bytu (*essentia delicti sunt neccessaria, quae nostri substantialia vocat*)²⁵. Wśród nich wymienia cztery, tj. normę prawną (*lex*) zakazującą danego zachowania pod rygorem kary, „wolę i zbrodniczy zamiar” sprawcy (*voluntas et animus delinquendi*), sam czyn (*factum ipsum*), krzywdę lub szkodę powstałą wskutek czynu (*iniuria sive damnum*)²⁶. Ich identyfikacja była konieczna dla ustalenia bytu przestępstwa jako rzeczywiście zachodzącego zjawiska²⁷. Stąd zostały one powielone w definicji Decjanusa, która ma charakter realny – określa wszystkie istotne elementy definiowanego pojęcia.

Uzupełniając odnieść się należy do *naturalia delicti* oraz *accidentalium delicti*. Pierwsze nie przynależą wprawdzie do istoty przestępstwa, ale mają znaczenie dla kwestii odpowiedzialności karnej sprawcy i stopnia dolegliwości wymierzanej kary. Dotyczą one zatem nie bytu przestępstwa, a prawnokarnej reakcji na przestępstwo²⁸. Do kategorii *accidentalium delicti* Decianus zalicza natomiast okoliczności, które nie mieszcząc się w pozostałych dwu kategoriach (*nec substantiam, nec naturam delicti attingunt*) składają się na konkretny stan faktyczny. *Accidentalium delicti*, w przeciwieństwie do *substantialium delicti* oraz *naturalium delicti*, nie mają charakteru abstrakcyjnego, stąd też katalog ich może być rozmaity. W szczególności Decianus powoływał w tym miejscu okoliczności wymieniane przez rzymskiego prawnika Klaudiusza Saturninusa w monografii *De poenis paganorum*²⁹. Obejmują

²⁵ Decianus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 4, § 1, fol. 17.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Por. M. Pifferi, op. cit., s. 60.

²⁸ *Naturalia delicti* to dyrektywy, które powinien uwzględnić prawodawca bądź sędzia rozpoznający konkretną sprawę: [1] przestępstwa karze się w interesie publicznym (*reipublicae intersit delicta puniri*), [2] sprawca nie powinien czerpać korzyści z przestępstwa (*delictum nullo casu prodesse debeat delinquendi*), [3] przestępstwa powinny być napiętnowane (*delicta sunt odiosa*), [4] kara powinna dotyczyć tylko sprawcy (*poena authorem delicti sequant non alios*), [5] kara musi być współmierna do czynu (*poena fit commensuranda delicto*), [6] należy stosować łagodniejszą dla podsądnego interpretację (*interpretatio fiat semper in benigniorem*) – zob. Decianus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 4, § 2, fol. 17. Por. również: M. Pifferi, op. cit., s. 210–211.

²⁹ Zob. D. 48, 19, 16. Na temat Klaudiusza Saturninusa z Wanulejuszem Staruninusem – R. Bonini, *D. 48,19,16 (Claudius Saturninus “de poenis paganorum”)*, „Rivista Italiana per le Scienze Giuridiche” 1959–1962, Serie III, vol. 10, s. 120 i n.; A. Manni, *Gli exempla greci in D. 48.19.16 (Saturn. sing. de poen. pagan.)*, [w:] *Modelli di un multiculturalismo giuridico il bilinguismo nel mondo antico. Diritto, prassi, insegnamento*, t. 1, red. C. Cascione, C. Masi

one motyw przestępstwa (*causa*), status społeczny sprawcy i pokrzywdzonego (*persona*), miejsce popełnienia czynu (*locus*), czas jego popełnienia (*tempus*), powagę czynu (*qualitas*), ewentualnie również kryterium ilościowe (*quantitas*), a wreszcie skutki czynu (*eventus*)³⁰.

Wyróżnienie trzech grup elementów, które składają się na przestępstwo, jest ewenementem w ówczesnej nauce prawa. Jak już wspomniano, koncepcja wyróżnienia trzech (a pierwotnie dwóch) grup składników dotyczyła w *ius commune* głównie kontraktów. Tyberiusz Decjanus zaadaptował teorię rozwijaną w refleksji nad prawem prywatnym do swoich rozważań nad przestępstwem. Na gruncie logicznym sytuował zatem przestępstwo jako antytezę dozwolonych i uznanych prawem kontraktów.

Doria, G.D. Merola, Napoli 2013, s. 220–221, przyp. 2. Saturninus działał w II wieku, pod rządami cesarza Hadriana (117–138) oraz Antoninusa Piusa (138–161). W Digestach jest on wzmiankowany jako adresat reskryptów wydanych przez tych cesarzy (zob. D. 20, 3, 1, 2; D. 50, 7, 5, pr.; Frag. Vat. 223). Zestawienie źródeł dają: W. Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, London 1872, s. 725, s.v. *Saturninus Claudius*; H.J. Roby, *An Introduction to the Study of Justinian's Digest*, Cambridge 1886, s. 184; R. Bonini, *op. cit.*, s. 124–126. O Klaudiuszu Saturninusie wspomina także Tertulian – Tert., *De cor. mil.* 7, 6. Praca *De poenis paganorum* oceniana jest jako napisana w sposób zawity i mało przejrzysty, stylem raczej ciężkim – A. Chmiel, *Dzieła naukowe jurystów rzymskich w zakresie prawa karnego*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, vol. 25(3), s. 158.

³⁰ D. 48, 19, 16, 1: *Sed haec quattuor genera consideranda sunt septem modis: causa persona loco tempore qualitate quantitate eventu*. Poszczególne wymienione okoliczności bywają interpretowane w literaturze przedmiotu w bardzo rozmaity sposób – zob.: R. Bonini, *op. cit.*, s. 119–179; N. Scapini, *Diritto e procedura penale nell'esperienza giuridica romana*, Parma 1992, s. 60 i n.; G. Sposito, „*Quattuor genera... septem modis*”: *le circostanze del reato in D. 48,19,16 (Claudius Saturninus “De poenis paganorum”)*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 1999, nr 65, s. 114 i n.; W. Mossakowski, *Czyn karalny według koncepcji Klaudiusza Saturnina*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” Prawo CCCV, „Studia Historycznoprawne” 2008, t. 305, s. 217 i n.; A. Manni, *op. cit.*, s. 219 i n.; K. Amielańczyk, *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym*, Lublin 2013, s. 88 i n.; idem, *Teoretyczny model przestępstwa prawa publicznego (crimen publicum) autorstwa Claudiusa Saturninusa (D. 48,19,16) a współczesna nauka o przestępstwie karnym*, „Annales UMCS, sectio G lus” 2019, vol. 46(1), s. 19 i n.; idem, „*Modus operandi*” sprawcy przestępstwa karnego w rozważaniach rzymskiej jursprudencji?, „Zeszyty Prawnicze” 2022, vol. 22(2), s. 15 i n.

Por. K. Amielańczyk, *Crimina legitima...*, s. 88.

4. Element obiektywny przestępstwa

Określenie „element obiektywny przestępstwa” (*elemento oggettivo del reato*) charakterystyczne jest dla włoskiej doktryny prawa karnego³¹. W zachowanej w *Tractatus criminalis* definicji odnieść je można do opisu zachowań człowieka zabronionych pod groźbą kary przez obowiązującą w chwili ich popełnienia ustawę (*delictum est factum hominis, vel dictum aut scriptum [...] a lege vigente sub poena prohibitum*).

Kategorie czynności sprawczych według Decjanusa obejmują działania w sensie kinetycznym (*factum*), a także wypowiedanie (*dictum*) i spisanie (*scriptum*) określonych słów. Decjanus bazuje na teoretycznym modelu przestępstwa zaproponowanym przez wspomnianego już Klaudiusza Saturninusa³². Dokonana przez Saturninusa klasyfikacja *crimina* następowała dwupoziomowo. Jurysta wpierw wyróżnił *quattuor genera*, tj. cztery kategorie działań sprawczych (zachowań), które determinowały wedle niego czwórpodział przestępstw³³: D. 48, 19, 16, pr.: „Aut facta puniuntur, ut furta caedesque, aut dicta, ut convicia et infidae advocaciones, aut scripta, ut falsa et famosi libelli, aut consilia, ut coniurationes et latronum conscientia quosque alios suadendo iuvisse sceleris est instar” („Karane są przestępstwa popełnione przez działanie, takie jak kradzieże i zabójstwa albo przez [wypowiadane] słowa, jak publiczne znieważenie i nieuczciwe porady prawne albo przy użyciu pisma, [jak w przypadku sporządzenia] fałszywego lub zniekształniającego pisma albo wskutek udzielenia pomocy, jak w przypadku spisków i współudziału [w zbrodni] bandytów, a jest rodzajem przestępstwa też, gdy ktoś służy innym radą”)³⁴.

Na *quattuor genera* składały się: [a] *facta*, [b] *dicta*, [c] *scripta*, [d] *consilia*³⁵. *Factum* oznaczało działania fizyczne, których konsekwencją było powstanie skutków w postaci

³¹ Por. L. Garofalo, *Pojęcia i żywotność rzymskiego prawa karnego*, „Zeszyty Prawnicze” 2003, vol. 3(1), s. 28–29.

³² D. 48, 19, 16.

³³ Por. K. Amiełańczyk, *Crimina legitima...*, s. 88.

³⁴ Przekład: *Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, t. VII.2, Księgi 48–50, red. T. Palmirski, Kraków 2017, s. 137.

³⁵ D. 48, 19, 16, pr.: *Aut facta puniuntur, ut furta caedesque, aut dicta, ut convicia et infidae advocaciones, aut scripta, ut falsa et famosi libelli, aut consilia, ut coniurationes et latronum conscientia quosque alios suadendo iuvisse sceleris est instar*. Zbliżony – choć prostszy, bo

zmian w świecie materialnym, jak kradzież (*furtum*) i zabójstwo (*caedo*)³⁶. Termin *dictum* odnosił jurysta do przestępstw popełnianych przez użycie określonych słów – jak obelgi (*convicia*) lub oszustwa procesowe adwokatów (*infidae advocaciones*)³⁷. *Scriptum* to oznaczenie przestępstw dokonywanych pismem, jak poprzez wnoszenie pism zawierających fałszywe oskarżenia czy fałszowanie dokumentów. Wreszcie Saturninus wskazuje na *consilium* jako możliwą formę popełnienia przestępstwa. Termin ten może być różnie interpretowany, jednak użyte przez jurystę przykłady – rozbójnictwo (*latrocinium*) oraz udział w spisku (*coniuratio*) – nie pozostawiają wiele wątpliwości³⁸. Chodzi o udział w grupie mającej na celu popełnianie przestępstw, a zapewne również o takie „niesprawcze formy zjawiskowe” przestępstwa jak pomocnictwo i podżeganie³⁹.

Jak zauważa Krzysztof Amielańczyk, Saturninus „stworzył czwórpodział (*quattuor genera*) przestępstw, kierując się nie do końca jasnym kryterium przypominającym nieco kryterium formy, jakie przyjmowane jest dla czynności prawnych na gruncie prawa prywatnego”⁴⁰. W szczególności *quattuor genera* kojarzą się z podziałem

dychotomiczny – podział zastosował wcześniej Labeon przy charakterystyce czynności sprawczych, które mogą wyczerpywać znamiona *iniuriae* – zob. D. 47, 10, 1; G. Sposito, op. cit., s. 97.

³⁶ Por. K. Amielańczyk, *Teoretyczny model...*, s. 22.

³⁷ Kłopotliwa jest egzegeza terminu *convicium* użytego przez Saturninusa. Zasadniczo słowo to oznacza krzyk bądź wrzawę. Wydaje się jednak, że Saturninus miał na myśli *convicium* jako czynność, która wyczerpuje znamiona *iniuriae* – obelgi. Por. D. 47, 10, 1, 1; A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953 (reprint 1991), s. 416, s.v. *convicium*. Taką też interpretację przyjął M. Jońca: *Rzymskie prawo karne...*, s. 53. Szerzej termin ten interpretuje W. Mossakowski, wskazując, że może on oznaczać również zgromadzenie, które popełnia przestępstwo poprzez wznoszenie okrzyków przeciw cesarzowi, które kwalifikuje się jako *crimen laesae maiestatis* – W. Mossakowski, op. cit., s. 220.

³⁸ R. Bonini zwraca uwagę, że termin *coniuratio* nie ma sprecyzowanego znaczenia technicznego – R. Bonini, op. cit., s. 142. Generalnie przyjmując należy, że spiski przeciw panującemu lub szerzej pojętemu ustrojowi politycznemu kwalifikowano jako *crimen laesae maiestatis* – zob. D. 48, 4, 8; M. Dyjakowska, *Crimen laesae maiestatis. A study of Roman law influences in old Poland*, tłum. K. Szulga, Lublin 2013, s. 79.

³⁹ Na pomocnictwo, jak i podżeganie wskazuje A. Manni, op. cit., s. 225 oraz W. Mossakowski, op. cit., s. 221.

⁴⁰ K. Amielańczyk, *Crimina legitima...*, s. 88.

rzymskich kontraktów na realne, werbalne, literalne oraz konsensualne⁴¹.

W odniesieniu do nich Gajus użył też analogicznej formuły terminologicznej, pisząc o *quattuor genera* zobowiązań *ex contractu*. Podobieństwo to dostrzegł być może także Decjanus, który czerpał ze średniowiecznych rozważań dotyczących kontraktów.

Opierając się na twórczości Saturninusa, Decjanus wskazuje wyłącznie na trzy spośród *quattuor genera* – *factum*, *dictum* oraz *scriptum*⁴². Pomija natomiast *consilium*⁴³. Nie jest to przeoczenie. W *Tractatus criminalis* znajduje się oddzielny rozdział poświęcony *mandatum*, jako formie zjawiskowej popełnienia przestępstwa relatywnie najbliższej obecnemu sprawstwu polecającemu. Zauważyć też trzeba, że Tyberiusz Decjanus formułował abstrakcyjną definicję przestępstwa, podczas gdy *quattuor genera* Saturninusa stanowią próbę klasyfikacji przestępstw pod kątem charakteru czynności sprawczej⁴⁴. Decjanus wykorzystał zatem tylko te elementy modelu Saturninusa, które uznał za adekwatne. Bezpośrednie nawiązanie do *De poenis paganorum* wskazuje na dużą doniosłość historyczną koncepcji Saturninusa. Dodać też trzeba, że rodzaje zachowań ludzkich, które mogą według Decjanusa składać się na przestępstwo, zalicza on do *substantialia delicti*⁴⁵. Oznacza to, że m.in. od charakteru czynności sprawczej zależeć będzie kwalifikacja czynu jako określonego przestępstwa.

⁴¹ G. 3, 89: *Et prius uideamus de his, quae ex contractu nascuntur. harum autem quattuor genera sunt: aut enim re contrahitur obligatio aut uerbis aut litteris aut consensu.*

⁴² Powołując się na źródła rzymskie, Decjanus wskazywał nie tylko na fragment z cytowanej w Digestach monografii Saturninusa, ale również na dzieła Papiniana *De quaestionibus*, recypowanego do tytułu *De verborum significatione* księgi 50 Digestów. Jurysta tłumaczył w nim, że termin *facere* oznacza różne formy ludzkiej aktywności, jak wydawanie rzeczy (*dandum*), wykonywanie świadczenia (*solvendum*), wydawanie wyroków (*iudicandum*) i in. – D. 50, 16, 218: *Verbum „facere” omnem omnino faciendi causam complectitur dandi, solvendi, numerandi, iudicandi, ambulandi*. Odwołanie ma charakter uwagi filologicznej o bogactwie znaczeniowym słowa *facere*. Zob. Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 3, § 2, fol. 16.

⁴³ W literaturze średniowiecznej zauważyć można tendencję do wiernego wymieniania *quattuor genera* w ślad za Saturninusem – zob. przykładowo: Placentinus, *Tractatus de accusationibus publicorum iudiciorum*, tit. 6, § 2, fol. 6; Albertus Gandinus, *Tractatus de maleficiis*, Venetiis 1560, *De poenis rubrica*, § 2, fol. 147.

⁴⁴ Stąd też zasadniej mówić jest o „abstrakcyjnym modelu” Saturninusa, nie zaś o sformułowanej przezeń definicji – por. przede wszystkim: K. Amielińczyk, *‘Modus operandi’ sprawcy...*, s. 15 oraz 22.

⁴⁵ Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 4, § 2, fol. 17.

Na opis elementu obiektywnego abstrakcyjnie zdefiniowanego przestępstwa składa się również wymóg, by czyn był zakazany pod groźbą kary przez obowiązujące prawo (...*a lege vigente sub poena prohibitum*). Wymóg ten zaliczony został przez Tryberiusza Decjanusa do kategorii *substantialia delicti*⁴⁶. Oznacza to, że pod pojęciem przestępstwa nie należy rozumieć wszelkich czynów bezprawnych, a jedynie takie, które pociągną za sobą reakcję prawnokarną: Decianus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 3, § 4 (fol. 16): „Dixi, a lege sub poena prohibitum, ut excluderem quoscunque actus illicitos, qui lege non prohibentur sub poena, ut concubinatus [...], et alia plura” („Stwierdzam, że przestępstwem jest czyn zakazany prawem pod groźbą kary, wykluczając zatem jakiegokolwiek czyny bezprawne, których jednak nie zakazuje się pod groźbą kary, jak choćby konkubinat i liczne inne”)⁴⁷.

W sferze deklaratywnej Decianus antycypuje zatem zasadę *nullum crimen sine lege poenali anteriori*⁴⁸. W praktyce jednak prawidłowa interpretacja tej części definicji wymaga ustalenia, co rozumie włoski jurysta przez termin *lex*. Zagadnienie to wyjaśnione jest dokładnie w dalszej części *Tractatus criminalis*, w rozdziale *De lege et potentia eius circa delicta*⁴⁹. Z obszernego wywodu wnioskować można, że pojęcie *lex* zostało użyte nie w sensie technicznym (jako ustawa), a szerzej – jako prawo w sensie przedmiotowym.

Punktem wyjścia dla rozważań Decjanusa w tym zakresie jest definicja terminu *lex* sformułowana przez Papinianusa: D. 1, 3, 1: „Lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum quae sponte vel ignorantia contrahuntur coercitio, communis rei publicae sponsio” („Ustawa jest powszechną regułą, zaakceptowaną przez znawców, przeciwdziałaniem przestępstwom popełnianym umyślnie lub przez niewiedzę, powszechnym zobowiązaniem państwa”)⁵⁰.

W omawianym fragmencie Papinian posługuje się terminem *lex* w sensie szerokim, odmiennym choćby od tego, który miał na myśli Gaius, gdy formułował definicję

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Tłum. własne.

⁴⁸ M. Piffieri, op. cit., s. 209. Sama paremia pochodzi z XIX wieku. Za jej twórcę uważa się Anzelma Feuerbacha – M. Sbriccoli, *Lex delictum facit...*, s. 234.

⁴⁹ Decianus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 5, fol. 17–18.

⁵⁰ Tłum. A. Tarwacka, *O ustawach, uchwałach senatu i zakorzenionym zwyczaju – 3 tytuł 1 księgi „Digestów”. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 2004, vol. 4(2), s. 257.

ustawy jako aktu przyjętego i ustanowionego przez lud rzymski⁵¹. Określenie *commune praeceptum* oznacza generalną regułę postępowania (normę), która niekoniecznie musi posiadać podstawę w akcie spisany i przyjęty w określonym trybie. W wywodach Decjanusa szczególnie zaakcentowany jest teleologiczny wymiar prawa, którego celem jest m.in. przeciwdziałanie przestępstwom⁵².

Kwestia ta poparta została dalszymi odesłaniami do Digestów Justyniańskich⁵³, a także do fragmentów Nowego Testamentu, które podkreślają wychowawczy walor prawa i jego znaczenie dla formacji moralnej jednostek (*lex jako quasi noster pedagogus ad cognoscenda crimina*)⁵⁴. Podkreślenie teleologicznego wymiaru prawa przez Decjanusa wskazuje na jego inspirację filozofią arystotelesową oraz myślą św. Tomasza z Akwinu⁵⁵. Tym samym obok nowatorstwa Tyberiusza Decjanusa dostrzegalne jest jego mocne zakorzenienie w tradycji scholastycznej, widoczne już przy charakterystyce struktury przestępstwa.

Decjanus wskazuje, iż istnieją różne rodzaje prawa (*varias esse legum species*). Z uwagi na formę wyróżnia prawa pisane oraz niepisane. Ze względu na pochodzenie dzieli prawa na naturalne (*naturales*) i stanowione (*civiles*)⁵⁶. W jego wywodach przebiega jednak przede wszystkim świadomość funkcji gwarancyjnej prawa karnego, które w sposób precyzyjny powinno określać, jakie zachowanie może stanowić przestępstwo⁵⁷.

W związku z tym wyklucza dopuszczalność karania za czyny nieinkryminowane przez prawo spisane⁵⁸: Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 5, § 10 (fol. 18): „Ad coercenda

⁵¹ G. 1, 3. Por. A. Tarwacka, op. cit., s. 268.

⁵² Być może w ślad za Akursjańską glosą termin *cöercet* Decjanus interpretuje jako równoznaczny z wymierzaniem sankcji karnej – por. *Corpus Iuris Civilis Iustinianeus. Tomus Hic Primus Digestum Vetus continet*, Lugduni 1627, gl. *Lex est ad D. 1, 3, 1, § 3, col. 32 (cöercet enim delicta puniendo)*.

⁵³ Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 5, § 1–2, fol. 17. Autor odsyła do D. 1, 1, 1 oraz D. 1, 3, 2.

⁵⁴ Ga 3, 24; 1 Kor 15, 56; Rz 3, 19–20 oraz 7, 7.

⁵⁵ Por. S. Th. I–II, q. 96, a. 2 co.

⁵⁶ Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 5, § 4, fol. 17.

⁵⁷ Por. V. Giuffrè, *La repressione criminale nell'esperienza romana*, Napoli 1998, s. 67–68; T. Bojarski, *Polskie prawo karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2008, s. 30; J. Giezek, [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, red. M. Bojarski, Warszawa 2020, s. 33.

⁵⁸ Stanowisko swoje Decjanus uzasadniał odwołaniem do dziejów rzymskich. Autor wskazywał, że po upadku Tarkwiniusza Pysznego oraz wprowadzeniu ustroju

ergo delicta neccessaria fuit lex scripta. Quo factum est, ut nullum delictum puniendum fit, quod lege aliqua non prohibeat; valet n[on] consequentia, Actus iste nulla lege puniatur, aut prohibet: ergo delictum non est” („Dla ukarania przestępstwa konieczne było więc prawo spisane. Prawdą jest, że żadnego przestępstwa nie można ukarać, jeżeli nie zabrania go prawo. Nie ma konsekwencji czyn, którego żaden akt prawny nie [nakazuje] karać lub nie zabrania, a zatem nie jest on przestępstwem”)⁵⁹.

Także i w tym przypadku jurysta posługuje się terminem *lex* w sensie odmiennym od ściśle technicznego. Penalizacja danego zachowania może następować wyłącznie na podstawie prawa spisanego. Do kategorii tej Decjanus zalicza akty o różnorodnym charakterze, odwołując się przede wszystkim do źródeł prawa znanych prawu rzymskiemu, takich jak ustawy zgromadzeń ludowych (*leges*), uchwały senatu (*senatus consulta*) i zgromadzeń plebejskich (*plebiscita*), edykty pretorskie (*praetorum edicta*), opinie uczonych prawników (*responsa prudentium*) oraz konstytucje cesarskie (*principis placita*)⁶⁰.

Wymienione przez Decjanusa kategorie źródeł, jakkolwiek bazujące na prawie rzymskim będącym *scripta ratio*, powinny być odczytywane w odniesieniu do realiów XVI-wiecznych. Oznacza to chociażby, że w pojęciu *principis placita* zawierają się nie tylko antyczne konstytucje cesarskie⁶¹, ale również akty wydawane przez ówczesnych monarchów (królów, książąt), stosownie do zasady *rex est imperator in regno suo*⁶². Decjanus nie odmawiał również co do zasady mocy obowiązującej

republikańskiego wszystkie ustawy królewskie (*reges regiae*) zostały uchylone. Wówczas to Rzymianie posługiwać się mieli wyłącznie prawem zwyczajowym (*mores maiorum*), co wiązało się z brakiem pewności prawa i ostatecznie doprowadziło do napięć między patrycjuszami oraz plebejuszami. Wynikiem sporów społecznych było spisanie ustawy XII tablic. Włoski prawnik bazował w tym względzie na przekazie Pomponiusza zachowanym w D. 1, 2, 2.

⁵⁹ Tłum. własne.

⁶⁰ Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 5, § 12, fol. 18. Por. G. 1, 2–7; I. 1, 2, 3–8.

⁶¹ Na temat konstytucji cesarskich jako źródła prawa, zob. W. Kunkel, *Römische Rechtsgeschichte*, Köln 1964, s. 116–119; G. Dulckeit, F. Schwarz, W. Waldstein, *Römische Rechtsgeschichte. Ein Studienbuch*, München 1975, s. 207–211. Spośród konstytucji cesarskich szczególne znaczenie odnośnie do polityki kryminalnej miały reskrypty – zob. K. Amielińczyk, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006, s. 24 i n.

⁶² Chodzi o akty wydawane przez tych dzierżycieli władzy politycznej, którzy nie mieli nad sobą zwierzchnika, a zatem – wedle koncepcji żyjącego współcześnie z Decjanusem

statutom państw-miast włoskich (*statuta, leges municipales*)⁶³, o ile nie podlegały one władzy zwierzchniej innych władców, a zatem były bytami suwerennymi⁶⁴.

Chodziło o takie państewka położone w Italii jak Wenecja, Florencja, Siena, Ferrara, Mantua czy Mediolan. Było to wyrazem przekonania, że prawo do stanowienia norm prawnokarnych jest ekskluzywną kompetencją suwerennego władcy.

5. Element subiektywny przestępstwa

Definiując pojęcie *delictum*, Decjanus stwierdza, że jest to wyłącznie czyn zawiniony. Jurysta odróżnia przy tym dwa stopnie winy – umyślną (*dolus*) oraz nieumyślną (*culpa*)⁶⁵. Decjanus podkreśla, że czyny inne niż popełnione umyślnie nie podlegają

Jeana Bodina (1530–1596) – byli suwerenni, posiadającymi władzę najwyższą na danym terytorium. Zob. Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 32, § 7, fol. 54.

⁶³ Nie były one źródłem znanyemu prawu rzymskiemu, ale znajdowały wedle jurysty podstawę w konstytucjach cesarza Fryderyka II (1194–1250) – zob. Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 32, § 1, fol. 54. Za ich odpowiednik na gruncie prawa rzymskiego Tyberiusz Decjanus uznawał edykty pretorskie. Przypisywał im także podobną funkcję – statuty miały bowiem być wydawane dla korygowania, uchylania oraz uzupełniania prawa rzymskiego (tj. „powszechnego” - *ad corrigendum, detrahendum vel addendum alicui iuri communi*). Odnośnie do braku mocy wiążącej norm prawnokarnych zawartych w statutach miast, które nie były suwerenne, zob. Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 33, § 1–2, fol. 55. Jurysta uważał, że mogły one regulować różne kwestie związane z własnym samorządem, ale nie mogły ustanawiać kar kryminalnych. Na temat teorii średniowiecznych jurystów odnoszących się do mocy wiążącej statutów, zob. F. Calasso, *Medio evo del diritto*, t. I, *Le fonti*, Milano 1954, s. 419 i n.; V. Piergiovanni, *Statuti e riformazioni*, „Atti della Società Ligure di Storia Patria. Nuova serie” 2012, vol. 52(1–2), *Norme, scienza e pratica giuridica tra Genova e l'Occidente medievale e moderno*, s. 193–208. Z opracowań anglojęzycznych zob. S.E. Thorne, *Statuti in the Post-Glossators*, „Speculum” 1936, vol. 11(4), s. 452–461.

⁶⁴ Decjanus nie posługuje się rzecz jasną terminem „suwerenność”. Pisze on natomiast o miastach uznających zwierzchnictwo (*superiorem recognoscere*) innego podmiotu politycznego.

⁶⁵ Abstrahuję w tym momencie od współczesnych dyskusji na temat relacji między zawinieniem a umyślnością oraz nieumyślnością przestępstwa (zob. np. J. Giezek, [w:] *Prawo karne...*, s. 136–138). Ich przeniesienie na grunt analiz historycznoprawnych odnoszących się do okresu przedkodyfikacyjnego nie wydaje się uzasadnione. Na temat problematyki zawinienia w prawie rzymskim powstała bogata literatura. Por. w szczególności: C. Ferrini, op. cit., s. 73 i n.; A. Lebigre, *Quelques aspects de la responsabilité pénale en droit romain Classique*, Paris 1967, s. 55 i n.; C. Gioffredi, *Su l'elemento intenzionale nel diritto penale romano*, [w:] *Studi in onore di Giuseppe Grosso*, t. III, Torino 1970, s. 35–53; G. Polara, *Marciano e l'elemento soggettivo del reato. Delinquitur*

karze (*alias non punitur, nisi animus delinquendi concurrat*)⁶⁶. Następnie odwołuje się do definicji grzechu sformułowanej przez św. Augustyna z Hippony (354–430), który wskazywał, że grzech to wola zachowania lub uzyskania czegoś zabronionego przez sprawiedliwość: *peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat*⁶⁷. Zdanie to zostało przytoczone przez Decjanusa w nieco zmodyfikowanej postaci, bowiem termin *peccatum* został zastąpiony przez *delictum*. Jurysta opatrzył je również krótkim wyjaśnieniem, zgodnie z którym „sama wola nie wyczerpuje istoty grzechu, lecz cały grzech opiera się na woli człowieka, jak krzew lub drzewo na korzeniach” (*voluntas sola non est ipsa essentia peccati, sed totum peccatum consistit in voluntate, sicut herba, vel arbor in radice*).

Jest to nawiązanie do twórczości św. Tomasza z Akwinu: Thom., *Quaest. de malo* q. 2, a. 2, arg. ad 2: „[...] peccatum dicitur esse voluntas, non quod tota essentia peccati sit in actu voluntatis, sed quia totum peccatum consistit in voluntate sicut in radice” („[...] grzech zwany jest wolą nie dlatego, że cała istota grzechu leży w akcie woli, lecz dlatego, że cały grzech polega na woli jak na korzeniu”)⁶⁸.

Wskazano już, że jakkolwiek Decjanus odróżnia pojęcia przestępstwa (*delictum*) oraz grzechu (*peccatum*), to nie separuje ich w sposób ścisły, ponieważ zaliczone one zostają do szerszej kategorii *crimina*, cechujących się zależnością od woli człowieka. Stąd Decjanus uznaje niektóre ustalenia poczynione na gruncie teologii moralnej za adekwatne do rozważań nad przestępstwem. W tym względzie wpisuje się w starszą tradycję średniowieczną⁶⁹. Ówcześni kanoniści analizowali pojęcie winy

aut proposito aut impetu aut casu, „Bullettino dell’Istituto di Diritto Romano” 1974, vol. 77, s. 89–138; A. Wacke, *Fahrlässige Vergehen im römischen Strafrecht*, „Revue Internationale des Droits de l’Antiquité” 1979, nr 26, s. 506–566; V. Giuffrè, op. cit., s. 144 i n.; A. Nogrady, *Römisches Strafrecht nach Ulpian. Buch 7 bis 9 De officio proconsulis*, Berlin 2006, s. 165 i n.; K. Amielańczyk, *Crimina legitima...*, s. 125 i n.; P. Kubiak, *Od przypadku do przypadku – czyli o casus na gruncie rzymskiego prawa karnego oraz pism retorycznych Cyserona*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2016, vol. 14(2), s. 57–78; M. Jońca, *Rzymskie prawo karne...*, s. 77 i n.

⁶⁶ Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. II, cap. 3, § 2, fol. 16.

⁶⁷ Aug., *De duab. anim.* 11.

⁶⁸ Tłum. własne.

⁶⁹ Por. w szczególności: R. Sorice, *Voluntas et propositum distinguunt maleicia. L’emersione della responsabilità soggettiva nell’età del diritto comune*, [w:] *Concorso di persone nel reato e pratiche discorsive dei giuristi. Un contributo interdisciplinare*, red. R. Sorice, Bologna 2013,

z uwzględnieniem literatury teologicznej, co z czasem zaczęło również oddziaływać na twórczość legistów⁷⁰.

Odwołanie do *Quaestiones de malo* św. Tomasza z Akwinu wskazuje, że Decianus był świadom zarówno jurydycznego, jak i etycznego oraz antropologicznego wymiaru przestępstwa. Według św. Tomasza wola człowieka opiera się o istnienie elementu racjonalnego, który odróżnia ją od instynktu⁷¹. Człowiek jest bytem racjonalnym, zdolnym do podejmowania świadomych decyzji opartych na uprzednio dokonanych sądach moralnych. Nawet pewne deficyty intelektualne – poza przypadkami wyłączającymi zdolność do rozeznania znaczenia własnych czynów z powodu młodego wieku lub niepoczytalności⁷² – nie stanowią w tym względzie okoliczności, która wyłączałaby odpowiedzialność moralną. Według Akwinaty człowiek ma bowiem naturalną zdolność (*habitus*) odróżniania dobra od zła, określaną mianem synderezy (*sinderesis*)⁷³.

W stwierdzeniu Decianusa, iż „sama wola nie wyczerpuje istoty grzechu” (*voluntas sola non est ipsa essentia peccati*), doszukać należy się także związku z jego koncepcją odróżnienia składników istotnych przestępstwa (*substantialia delicti*) od pozostałych jego elementów. *Voluntas* nie była wedle Decianusa jedynym składnikiem istotnym. Tymczasem w średniowieczu – na podstawie fragmentu z komentarza Paulusa

s. 43–53; M. Jońca, *Telum manu fugit jako ustawowa przenośnia nieumyślnego zabójstwa w średniowiecznym prawie kanonicznym. Uwagi na marginesie ewolucji teorii winy w prawie karnym*, [w:] *Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, red. K. Amiełańczyk, A. Dębiński, D. Słapek, Lublin 2015, s. 71–85.

⁷⁰ Por. R. Sorice, *Voluntas et propositum...*, s. 44.

⁷¹ Zob. E. Gilson, op. cit., s. 186.

⁷² Por. M. Łuszczyńska, *Ubi ratio, ibi ius. Doktryna prawna Świętego Tomasza z Akwinu*, Lublin 2013, s. 201. Na temat historycznej ewolucji rozwiązań prawnych aż po uznanie niepoczytalności sprawcy za okoliczność wyłączającą możliwość przypisania sprawcy winy, a tym samym przekreślającą byt przestępstwa, zob. B. Zalewski, ‘*Furiosus si hominem occiderit non tenetur*’. Recepcja rzymskich rozwiązań dotyczących wyłączenia odpowiedzialności karnej osób chorych umysłowo w średniowiecznym ustawodawstwie sycylijskim oraz prawie kanonicznym z uwzględnieniem poglądów ówczesnej jursprudencji (XII–XIV w.), „Zeszyty Prawnicze” 2023, vol. 23(2), s. 87–118.

⁷³ Zob. K. Stępień, *Synderesis and the Natural Law*, „Studia Gilsoniana” 2014, nr 3, s. 378–379.

do edyktu pretorskiego⁷⁴ – sformułowano zasadę *voluntas et propositum distinguunt maleficium*. Pojawia się ona już w XII-wiecznej summie do Kodeksu Justyniana, której autorem był Placentinus⁷⁵.

Z czasem zarówno legiści, jak i kanoniści uznawali winę za podstawowy element konstrukcyjny *maleficium*⁷⁶. Refleksja Decjanusa nad strukturą przestępstwa była zdecydowanie bardziej rozbudowana – przestępstwo to czyn zawiniony, niemniej jednak jego cechy istotne nie ograniczają się do samej winy. Dlatego w *Tractatus criminalis* brak jest odwołania do formuły *voluntas et propositum distinguunt maleficium*, pomimo że Decjanus chętnie korzystał z dorobku teologii moralnej oraz kanonistyki.

Decjanus poddał dokładnej analizie terminy *dolus* oraz *culpa*. Nawiązując do prawa prywatnego, stwierdził, że słowo *dolus* oznacza nie tylko jeden z deliktów prawa prywatnego, ale również winę w ogóle, a także określony stopień winy będącej elementem abstrakcyjnie ujętego przestępstwa⁷⁷.

Jurysta wskazuje: Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. I, cap. 3, § 9, (fol. 4): „Et hoc casu dolus non dentotat delictum, sed qualitate delicti: nam cum homines delinquant aut proposito, aut impetu, aut casu [...]. Propriem dolus in delictis est propositum ipsum et malus animus delinquendi, cui opponitur casus, qui tamen dolus, et in impetu certo modo versatur, quod scilicet et in eo non deficit animus delinquendi, sed impetuoso calore statim exortus, et exagitatus, non cum mora temporis praemeditatus prout est propositum” („W tym wypadku *dolus* nie oznacza czynu niedozwolonego, lecz właściwość przestępstwa. Sprawca dopuszcza się bowiem przestępstwa działając w zamiarze, pod wpływem impulsu lub przypadkowo [...]. W sensie ścisłym w przestępstwach *dolus* oznacza samą winę umyślną i zbrodniczy zamiar, którym

⁷⁴ D. 47, 2, 54 [53], pr.: *Qui iniuriae causa lanuam effregit, quamvis inde per alios res amotae sint, non tenetur furti: nam maleficia voluntas et propositum delinquentis distinguit.*

⁷⁵ Placentinus, *In codicis Dn. Iustiniani Sacratissimi Principis Ex Repetita Praelectione Libros IX Summa*, Moguntiae 1536, tit. 16, fol. 434: *Crimen enim non contrahitur, nisi voluntas intercedat nocendi. Et voluntas et propositum distinguunt maleficium.*

⁷⁶ Zob. M. Myrcha, *Problem winy w karnym ustawodawstwie kanonicznym*, „Prawo Kanoniczne” 1972, vol. 15(1–2), s. 75; R. Sorice, *Voluntas et propositum...*, s. 43 i n.; M. Pifferi, op. cit., s. 233–234; B. Zalewski, op. cit., s. 104–107.

⁷⁷ Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. I, cap. 3, § 8, fol. 4.

przeciwstawiamy przypadek, choć *dolus* w pewien sposób może zawierać w sobie [działanie] pod wpływem impulsu, w którym oczywiście nie brak zbrodniczego zamiaru, lecz następuje ono nagle, w gwałtownym szale i wzburzeniu, bez umożliwiającej uprzednie planowanie zwłoki w czasie, jak ma to miejsce, gdy zachodzi zamiar [popętnienia przestępstwa]”⁷⁸.

Tłumacząc termin *dolus*, włoski jurysta nawiązuje do zachowanego w Digestach Justyniańskich fragmentu z dzieła *De iudicis publicis* Marcjanusa, w którym dokonano rozróżnienia przestępstw na popełniane *proposito*, *impetu* oraz *casu*, a zatem według kryterium subiektywnego⁷⁹: D. 48, 19, 11, 2: „Delinquitur autem aut proposito aut impetu aut casu. Proposito delinquunt latrones, qui factionem habent: impetu autem, cum per ebrietatem ad manus aut ad ferrum venitur: casu vero, cum in venando telum in feram missum hominem interfecit” („Przestępstwo zaś jest popełnione albo z zamiarem albo pod wpływem impulsu albo przypadkiem. W sposób zamierzony popełniają przestępstwo rabusie, którzy tworzą bandę. Pod wpływem impulsu zaś, gdy z powodu nietrzeźwości dochodzi do walki wręcz lub na miecze. Przypadkiem natomiast, gdy broń rzucona w trakcie polowania w stronę zwierzęcia zabija człowieka”)⁸⁰.

W rzymskiej terminologii prawnej mającej charakteryzować nastawienie psychiczne sprawcy do czynu stosowano rozmaite sformułowania. Przeszła też ona ewolucję. W najogólniejszym zarysie wskazać można, że termin *dolus* (początkowo we frazie *sciens dolo*, a następnie *sciens dolo malo*) używany był na oznaczenie umyślności sprawcy⁸¹. Za równoznaczne uznaje się słowa takie jak *animus*, *voluntas*, *intentio*, *prudentia*, *mens*, *consilium*, *sponte*, *data opera*, *sciens et prudens*⁸². W propozycji Marcjanusa umyślność sprawcy przestępstwa oznaczana jest z użyciem terminu *propositus*. Odpowiada to rozumieniu tego terminu przez Tyberiusza Decjanusa, który uznał go za równoważny z *malus animus delinquendi*. *Propositus* oraz *dolus* w sensie ścisłym to według włoskiego prawnika synonimy.

⁷⁸ Tłum. własne.

⁷⁹ Por. K. Amielańczyk, *Crimina legitima...*, s. 124. Na temat cytowanego fragmentu z twórczości Marcjanusa, zob. G. Polara, op. cit., s. 89–138.

⁸⁰ Przekład: *Digesta...*, t. VII.2, s. 135.

⁸¹ Odnośnie do sprawcy zabójstwa w na wpół legendarnych *leges regiae* – zob. A. Lebigre, op. cit., s. 56 i n.; C. Gioffredi, op. cit., s. 38; G. Polara, op. cit., s. 94–97; K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne...*, s. 66; idem, *Crimina legitima...*, s. 23–25 oraz 126–127.

⁸² C. Gioffredi, op. cit., s. 46; K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne...*, s. 67.

W modelu Marcianusa *impetus* odnosi się do przestępstw popełnionych z afektu, pod wpływem nagłego impulsu, we wzburzeniu⁸³. Jurysta odróżnia popełnienie przestępstwa *proposito* oraz *impetu*, ponieważ *propositus* zakłada premedytację sprawcy, która nie zachodzi przy przestępstwach popełnianych *impetu*⁸⁴. Podobny jest tok rozumowania Decjanusa, który wskazuje, że *impetus* zachodzi bez umożliwiającej uprzednie planowanie zwłoki w czasie (*non cum mora temporis praemeditatus*). Renesansowy prawnik uważa, że także *impetus* może mieścić się w pojęciu *dolus*. Działanie pod wpływem wzburzenia uznaje on zatem za jedną z form umyślności⁸⁵. Decjanus wskazuje też, że jeśli sprawca działa pod wpływem silnego wzburzenia, winien on być karany w mniej surowy sposób⁸⁶.

Relatywnie najwięcej wątpliwości budzić może termin *casus*, który interpretowany był w źródłach antycznych rozmaicie. Brak było ścisłego rozgraniczenia między przypadkiem (*casus*) oraz nieumyślnością (*culpa*)⁸⁷. Sam termin *casus* stosowano również na oznaczenie nieumyślności zarówno w okresie republikańskim,

⁸³ Zob. G. Polara, op. cit., s. 124 i n.

⁸⁴ Por. K. Amielańczyk, *Crimina legitima...*, s. 127.

⁸⁵ W prawie rzymskim *impetus* oznaczał jedną z form umyślności, a zatem popełnienie czynu w stanie wzburzenia nie wykluczało zachodzenia *animus occidendi* – zob. G. Polara, op. cit., s. 125. Podobnie A. Lebigre, która wskazała na pośredni charakter *impetus*, który nie wyklucza jednak umyślności, a czyni ją „nieadekwatną” – A. Lebigre, op. cit., s. 74. Odnośnie do relacji między *dolus* oraz *impetus* w rzymskim prawie karnym, zob. także C. Ferrini, op. cit., s. 92–93.

⁸⁶ Zob. Decjanus, *Tract. Crim.*, lib. I, cap. 3, § 9, fol. 4. Analogicznie w antycznym Rzymie – zob. D. 48, 8, 1, 3 oraz 5; A. Lebigre, op. cit., s. 76; G. Polara, op. cit., s. 125; A. Wacke, op. cit., s. 543; A. Schilling, *Poenae extraordinariae. Zur Strafzumessung in der frühen Kaiserzeit*, Berlin 2010, s. 295. Stanowisko Decjanusa odbiega od poglądów prezentowanych przez niektórych jurystów średniowiecznych i renesansowych. Alberto de Gandino stwierdził, że przestępstwa mogą być popełniane *ex animo* lub „na inne liczne sposoby” (niewyłączające zasadniczo karalności), wśród których *impetus* pojawia się wspólnie z działaniem przypadkowym (*casu*), pod wpływem gniewu (*furor*) oraz w stanie upojenia alkoholowego (*ebrietas*) – Albertus Gandinus, *Tractatus de maleficiis, De poenis rubrica*, § 2, fol. 147. Żyjący później Angelus Gambiglioni zw. Aretinus (zm. w 1451 r.) zestawiał *impetus* z przypadkiem (*casus*) oraz lżejszymi postaciami winy (*culpa levis* oraz *culpa levissima*) – Angelus Aretinus, *Tractatus de maleficiis*, Venetiis 1558, § 5, fol. 295. Prosper Farinacius poświęcił z kolei pilniejszą uwagę znaczenia *impetus amoris*, pod wpływem którego działać miał sprawca, co wyłączać mogło odpowiedzialność karną – Prosper Farinacius, *Praxis et theoria criminalis*, Pars III, Lugduni 1635, quaes. 98, causa 12, § 80, fol. 209.

⁸⁷ M. Patkaniowski, *Wina i kara. Elementy rzymskie i germańskie w prawie karnym statutów miast włoskich*, Kraków 1939, s. 16; A. Wacke, op. cit., s. 530; P. Kubiak, op. cit., s. 59–60.

jak i w pryncypacie⁸⁸. Decianus przeciwstawiał sobie *dolus* oraz *casus*, wskazując, że „pewnym jest to, że gdy zachodzi *casus*, jeżeli nie ma miejsca *culpa*, nie wymierza się kary” (*certum est illud, quod casu sit, si nulla intercedat culpa, non puniri*)⁸⁹. Prawnik z Udine porządkuje antyczną terminologię, separując czyny popełniane nieumyślnie od zdarzeń przypadkowych, a zatem niezależnych od woli ludzkiej. Powołuje się przy tym enigmatycznie na poglądy zawarte w glosie. Zapewne mowa jest o zachowanej w *Glossa Magna* uwadze *g* do glosy *Aut casu* do cytowanego fragmentu twórczości Marcianusa. Wskazuje się w niej, że nie wymierza się kary za przypadek⁹⁰.

Refleksje teoretyczne Decianusa nad elementem subiektywnym przestępstwa opierają się na rozróżnieniu trychotomicznym: *dolus* – *culpa* – *casus*, które stanowi także „rdzeń rozwiązań stosowanych we współczesnych porządkach prawa karnego”⁹¹. Według prawnika z Udine o odpowiedzialności karnej można mówić wyłącznie w przypadku czynów zawinionych. Wina zaś obejmowała umyślność (*dolus*) oraz nieumyślność (*culpa*). Decianus zwraca uwagę, że w sensie najszerszym termin *culpa* oznacza „dobrowolne odstępnie od dobra, tak ze złośliwości, jak i niedbalstwa” (*voluntaria declinatio a bono, vel ex malitia, vel ex negligentia*)⁹².

Jurysta odwołuje się przy tym do poglądów św. Tomasza z Akwinu⁹³. Pośrednio wpływ filozofii Akwinaty dostrzegalny jest również w podjętej przez Decianusa

⁸⁸ K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne...*, s. 67; P. Kubiak, op. cit., s. 59.

⁸⁹ Decianus, *Tract. Crim.*, lib. I, cap. 7, § 3, fol. 9.

⁹⁰ *Corpus Iuris Civilis Iustinianei. Tomus Tertius Digestum Novum continet*, Lugduni 1627, uwaga *g* do gl. *Aut casu* ad D. 48, 19, 11, 2, col. 1544: *Casu admissa non puniatur*.

⁹¹ P. Kubiak, op. cit., s. 58.

⁹² Decianus, *Tract. Crim.*, lib. I, cap. 6, § 1, fol. 6.

⁹³ Decianus odwołuje się do S. Th. I, q. 48, a. 5–6; I–IIae, q. 21 a. 2 oraz II–IIae, q. 43, a. 2, jednak nie czerpie swojej definicji bezpośrednio z twórczości Akwinaty. Tyberiusz Decianus recypował z dzieł św. Tomasza koncepcję zła jako braku dobra (*malum est privatio boni* – zob. S. Th. I, q. 48, a. 5, resp.), przy czym chodzi o zło w sensie moralnym, a zatem o winie mowa jest wyłącznie *in rebus voluntariis* (tj. w kwestiach podlegających woli bytów rozumnych – S. Th. I, q. 48, a. 5, ad 2). Szerzej na temat koncepcji zła jako braku dobra w twórczości Tomaszowej, zob. E. Gilson, op. cit., s. 117 i n.; D. Mulligan, *Moral Evil: St. Thomas and the Thomists*, „Philosophical Studies” 1959, vol. 3, s. 3–26. Warto wspomnieć, że w tym zakresie do myśli św. Tomasza nawiązywał także Bartolus de Saxoferrato – W. Engelmann, *Die Schuldlehre der Postglossatoren und ihre Fortentwicklung. Eine historisch-dogmatische Darstellung der kriminellen Schuldlehre der italienischen Juristen des Mittelalters seit Accursius*, Leipzig 1895, s. 18.

próbie ustalenia, jakie kryteria decydują o rozróżnieniu między winą umyślną oraz nieumyślną. Renesansowy prawnik posługuje się tu pojęciami woli (*voluntas*) oraz intelektu (*intellectus*), które wedle św. Tomasza służyć mają odpowiednio pożądanemu oraz poznaniu⁹⁴. Decianus wskazuje, że „wina umyślna jest występkiem woli, zaś nieumyślna – intelektu oraz pamięci” (*dolus voluntatis sit vitium, culpa intellectus et memoriae*)⁹⁵. Oznacza to, że w przypadku winy umyślnej sprawca ma wolę popełnienia przestępstwa, chce jego popełnienia i dąży do realizacji swego zamiaru. Wina nieumyślna oznacza brak dostatecznej staranności lub lekkomyślność, które zasadzają się w niedostatecznym rozeznaniu ewentualnych konsekwencji własnych działań lub zaniechań.

Decianus sięga też do dorobku rzymskiej jurysprudencji w zakresie prawa prywatnego⁹⁶. Dostrzegalne jest to głównie przy klasyfikacji stopni winy (*culpa gradus*). Decianus wskazuje wpierw na trzy tradycyjnie wyróżniane stopnie winy nieumyślnej: *culpa lata*, *culpa levis* oraz *culpa levissima*. Następnie zauważa, że katalog ten został uzupełniony przez Bartolusa de Saxoferrato (1313–1357) w komentarzu do *lex Quod Nerva* (D. 16, 3, 32) o nowe kategorie: *culpa latissima*, *latior* oraz *levior*⁹⁷.

⁹⁴ Zob. I. Andrzejuk, *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza z Akwinu*, Warszawa 2021, s. 64.

⁹⁵ Decianus, *Tract. Crim.*, lib. I, cap. 6, § 5, fol. 6. W tym przypadku Tyberiusz Decianus niejako koryguje terminologię, którą posłużył się św. Tomasz z Akwinu w powołanych wcześniej przez jurystę rozważaniach o winie i karze zawartych w S. Th. I, q. 48, a. 5–6. Akwinata wskazywał bowiem wprawdzie, że „wina stanowi nieuporządkowany akt woli” (*culpa consistit in deordinato actu voluntatis*), jednak stwierdzenie to – wedle przyjętej przez Decianusa terminologii – należałoby zawęzić do winy umyślnej (*dolus*).

⁹⁶ Jak wskazuje R. Sorice, sięgano głównie (choć nie wyłącznie – zob. przypis poniżej) do rozważań poświęconych *lex Aquilia* (D. 9, 2) oraz *lex Gracchus* (C. 9, 9, 4) – R. Sorice, *La rilevanza penale della colpa nel Medioevo. Ricerche sulla Doctrina Bartoli*, „Rivista Internazionale di Diritto Comune” 2020, vol. 31, s. 200.

⁹⁷ Decianus, *Tract. Crim.*, lib. I, cap. 6, § 7, fol. 6. *Lex Quod Nerva* (D. 16, 3, 32) to fragment z twórczości Celsusa recypowany do Digestów Justyniańskich, który odnosi się do odpowiedzialności kontraktowej przy kontrakcie depozytu – D. 16, 3, 32: *Quod Nerva diceret latiore culpam dolum esse, Proculo displicebat, mihi verissimum videtur. Nam et si quis non ad eum modum quem hominum natura desiderat diligens est, nisi tamen ad suum modum curam in deposito praestat, fraude non caret: nec enim salva fide minorem is quam suis rebus diligentiam praestabit*. Pojawiający się w cytowanym fragmencie termin *culpa latiora* jeszcze przez glosatorów interpretowany był jako równoznaczny względem *culpa lata* – zob. gl. *Latior* ad D. 16, 3, 32 (zob. także: W. Engelmann, op. cit., s. 142 i n.; L. Maganzani, *La “diligentia quam suis” del depositario dal diritto romano alle codificazioni*

W rozpowszechnionej w późnym średniowieczu koncepcji Bartolusa stopnie winy były zatem ujmowane w następujący schemat: *culpa latissima* (tożsama z *dolus manifestus*), *culpa latior* (tożsama z *dolus praesumptus*), *culpa lata* (równoznaczna, choć nie tożsama z *dolus*), *culpa levis*, *culpa levior*, *culpa levissima*⁹⁸.

nazionali. Casi e questioni di diritto civile nella prospettiva storico-comparatistica, Milano 2006, s. 11 i n.; U. Agnati, *Responsabilità del depositario e del debitore. D. 16.3.32 (lex quod Nerva) nelle interpretazioni di Azzone e Accursio*, „*Studia et Documenta Historiae et Iuris*” 2009, vol. 75, s. 322–356; idem, *La ‘culpa latior’ di Celso, la ‘culpa lata’ dei glossatori e il ‘dolus praesumptus’ di Bartolo da Sassoferrato*, „*Studi urbinati di scienze giuridiche politiche ed economiche. Nuova Serie A*” 2020, vol. 87, s. 429–461). Komentując omawiany fragment, Bartolus de Saxoferrato stwierdził, że był on „źle objaśniony przez Doktorów” (*Doctores mali explicatam* – Bartolus de Saxoferrato, *Commentaria in Secundam Digesti Veteris Partem*, Venetiis 1615, comm. ad D. 16, 3, 32, § 1, fol. 99; zob. także: U. Agnati, *La ‘culpa latior’...*, s. 452). Wedle Bartolusa *latiora* stanowi „oszustwo dokonywane przez tego, kto przykładą do spraw cudzych mniejszą staranność niż do własnych” (*latior culpa est dolus, seu fraus praesumpta ex eo, quod minorem diligentiam in rebus alienis adhibet, quam in suis*). Definicja ta – wbrew pozorom – nie ma generalnego charakteru i powinna być odczytywana wyłącznie w kontekście depozytu i komentowanego przez Bartolusa wywodu Celsusa. Niemniej jednak stała się ona podstawą do dalszych rozważań Bartolusa, który podjął zdecydowaną krytykę poglądu zawartego w *Glossa Magna*, stwierdzając, że skoro *culpa lata* to „niezrozumienie tego, co wszyscy rozumieją” (*non intelligere, quod omnes intelligunt* – D. 50, 16, 223), to pochodzi ona z ignorancji (*lata culpa venit ex ignorantia*), a zatem nie może być równoznaczna z podstępem (oszustwem – *fraus seu dolus*). W dalszej części wywodu (pod nagłówkiem *Expeditis contrariis*, który stanowi rodzaj *repetitio*), która niejako „odrywa się” od komentowanego pierwotnie tekstu, Bartolus wskazuje, że glosatorzy przyjmowali istnienie trzech stopni winy – *culpa lata*, *culpa levis* oraz *culpa levissima*. Późniejsi uczeni – tych Bartolus określa jako *Moderni* – mieli z kolei przyjąć istnienie pięciu stopni (czy też „odmian” – *species*) winy, tj. do znanych już trzech dodawali jeszcze *culpa latissima* oraz *latior*. Ta ostatnia jest według Bartolusa tożsama z podstępem „domniemanym” (*dolus praesumptus*), zaś wspomniana *culpa latissima* stanowi *dolus manifestus* – por. U. Agnati, *La ‘culpa latior’...*, s. 457. Bartolus wprowadza również nowy termin – *culpa levior*, który oznacza „odstąpienie od staranności cechującej staranniejszych” (*deviatio ab ea diligentia, quam adhibent diligentiores* – Bartolus de Saxoferrato, *Commentaria in Secundam Digesti Veteris Partem*, comm. ad D. 16, 3, 32, § 28, fol. 101). Pisząc o „staranniejszych”, Bartolus ma na myśli niższy standard staranności niż w przypadku *culpa levissima*, gdzie zachodzi zaniedbanie najmniejszej choćby staranności. Na temat D. 16, 3, 32 we współczesnej literaturze zob. w szczególności: W. Selb, *Das Problem des Relativen «dolus» in D. 16.3.32*, [w:] *Syntelesia Vincenzo Arangio-Ruiz*, t. II, Napoli 1964, s. 1173–1180; R. Zimmermann, *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Cape Town–Wetton–Johannesburg 1990, s. 210 i n. Komentarz Bartolusa opatrzonego wprowadzeniem i uwagami opracował U. Agnati: *Il commento di Bartolo da Sassoferrato alla Lex quod Nerva (D. 16,3,32): introduzione, testi e annotazioni*, Torino 2004.

⁹⁸ W. Engelmann, op. cit., s. 19.

Zaproponowaną przez Bartolusa systematykę stopni winy sformułowaną w odniesieniu do odpowiedzialności kontraktowej wkrótce zastosowano w rozważaniach nad odpowiedzialnością karną⁹⁹. Decianus podjął polemikę z tym stanowiskiem, wskazując, że *culpa latior*, o której wspomina *lex Quod Nerva*, to po prostu inne określenie na *culpa lata*, którą zwano także *magna culpa* oraz *culpa gravior*¹⁰⁰. Poza tym określił wyróżnione przez Bartolusa stopnie winy jako zbędne *superfluum*. W konsekwencji przyjął, że należy stosować znany już glosatorom podział trychotomiczny stopni winy nieumyślnej na *culpa lata*, *levis* oraz *levissima*.

Czyny popełnione nieumyślnie Tyberiusz Decianus określa jako *quasi-maleficia*, podkreślając, że karze kryminalnej podlegać powinny wyłącznie czyny popełniane z winy umyślnej. Stwierdza on, że „jeżeli czyn popełniony jest nieumyślnie, nie zachodzi prawdziwe *maleficium*, lecz *quasi-maleficium*” (*quod si culpa tantum intercedat, non erit vere maleficium, sed quasi maleficium*)¹⁰¹. Jak wskazuje M. Pifferi, Decianus usiłował stworzyć w ten sposób odrębną kategorię czynów zawinionych, które podlegać miałyby karze lżejszej niż w przypadku właściwych przestępstw¹⁰². Nawiązują one do kategorii zobowiązań *quasi ex delicto*, o których mowa w Instytucjach Justyniańskich, wprost przywoływanych w tym miejscu przez Decianusa. Jak jednak zauważa jurysta, nie jest to dostrzegane przez współczesne mu prawo (*nullum animadvertisse hucusque legi*)¹⁰³. Z tego powodu nie uwzględnia on odrębności tej kategorii czynów przy formułowaniu swojej definicji przestępstwa, stwierdzając jasno, że „każda definicja przestępstwa opiera się na winie umyślnej i nieumyślnej” (*omnis diffinitio delictorum fit per dolum et culpam*)¹⁰⁴.

6. Wnioski

Sformułowana przez Decianusa definicja jest najstarszą próbą syntetycznego określenia wszystkich elementów przestępstwa, które wyróżniane są także w nauce współczesnej. W szczególności dostrzegalne jest oddziaływanie poglądów Decianusa na włoską naukę prawa karnego oraz tradycyjnie przyjętą „dwuczęściową koncepcję przestępstwa”

⁹⁹ Ibidem, s. 142 i n.

¹⁰⁰ Decianus, *Tract. Crim.*, lib. I, cap. 6, § 9 oraz 11, fol. 7.

¹⁰¹ Ibidem, lib. I, cap. 6, § 6, fol. 6.

¹⁰² M. Pifferi, op. cit., s. 258.

¹⁰³ Decianus, *Tract. Crim.*, lib. I, cap. 6, § 6, fol. 6.

¹⁰⁴ Ibidem, lib. II, cap. 3, § 2, fol. 16.

(*concezione bipartita*), w której wyróżnia się element obiektywny i subiektywny¹⁰⁵. Jakkolwiek Decjanus wprost nie odwołuje się do tych określeń, to w jego definicji można wyróżnić wszystkie strukturalne składniki, które przyporządkowywane są do elementu obiektywnego (czyn ludzki sprzeczny z prawem zakazującym go pod groźbą kary) i subiektywnego (czyn zawiniony) przestępstwa.

Formułując definicję abstrakcyjnie ujętego przestępstwa, renesansowy jurysta twórczo rozwinął dorobek rzymskiej jurysprudencji, opierając się w szczególności na fragmentach dzieł Klaudiusza Saturninusa oraz Marcjanusa. Zaproponowany przez Klaudiusza Saturninusa podział przestępstw na *quattuor genera* został wykorzystany przez Decjanusa w dookreśleniu możliwych kategorii czynności sprawczych. Z kolei fragment z dzieła *De iudicis publicis* Marcjanusa stanowił jeden z punktów odniesienia do zawartych w *Tractatus criminalis* rozważań nad zawinieniem.

Istotne znaczenie dla Decjanusa miały również dzieła średniowiecznych glosatorów i komentatorów, w szczególności Azona, Baldusa de Ubaldis oraz Bartolusa de Saxoferrato. To właśnie z perspektywy swych średniowiecznych poprzedników Decjanus interpretował źródła antyczne. Czerpał jednak także z ich oryginalnych dokonań w sferze dogmatyki, czego najlepszym przykładem jest recepcja teorii struktury kontraktów (*substantialia – naturalia – accidentalia*) do obszaru nauki o przestępstwie. Prawnik z Udine korzystał również z dzieł św. Tomasza z Akwinu, a pośrednio nawiązywał do filozofii Arystotelesa. Widoczne jest to przede wszystkim w rozważaniach nad strukturą przestępstwa oraz problematyką zawinienia.

Tyberiusz Decjanus nie tylko sformułował niezwykle nowoczesną definicję abstrakcyjnie pojętego przestępstwa, ale także stworzył swoisty pierwowzór części ogólnej prawa karnego. W pewnym stopniu antycypował fundamentalną dla współczesnego prawa karnego zasadę *nullum crimen sine lege poenali anteriori*. Pojęcie *lex* interpretował szerzej niż tylko w technicznym znaczeniu ustawy. Wskazywał jednak, że przestępstwem może być wyłącznie czyn zabroniony prawem spisany, które wydane zostało przez uprawniony do tego podmiot. W poglądach Decjanusa dostrzegalne są zatem elementy, które współcześnie wiąże się z funkcją gwarancyjną prawa karnego, stanowiącą jeden z fundamentów państwa praworządnego.

¹⁰⁵ Zob. T. Padovani, *Diritto penale*, Milano 2009, s. 99; M. Trapani, *Il reato e le sue conseguenze. Punibilità, pena, punizione in un sistema criminale integrale e integrato*, Roma 2022, s. 3–4.

Bibliografia

Przekłady

- Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, t. VII.2, *Księgi 48–50*, red. Tomasz Palmirski, Kraków 2017.
- Tarwacka Anna, *O ustawach, uchwałach senatu i zakorzenionym zwyczaju – 3 tytuł 1 księgi „Digestów”. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 2004, vol. 4(2), s. 255–271.

Starodruki

- Albertus Gandinus, *Tractatus de maleficiis*, Venetiis 1560.
- Angelus Aretinus, *Tractatus de maleficiis*, Venetiis 1558.
- Azo Porcius, *Summa Aurea*, Lugduni 1557 (reprint: Frankfurt ab Main 1968).
- Baldus de Ubaldis, *In Quartum et Quintum Codicis libros Commentaria*, Venetiis 1577.
- Baldus de Ubaldis, *In secundam Digesti veteris partem commentaria*, Venetiis 1577.
- Bartolus de Saxoferrato, *Commentaria in Secundam Digesti Veteris Partem*, Venetiis 1615.
- Benedict Carpzov, *Practica nova imperialis Saxonica rerum criminalium*, Lipsiae 1739.
- Corpus Iuris Civilis Iustinianei. Tomus Hic Primus Digestum Vetus continet*, Lugduni 1627.
- Corpus Iuris Civilis Iustinianei. Tomus Tertius Digestum Novum continet*, Lugduni 1627.
- Joost de Damhouder, *Praxis rerum criminalium*, Antverpiae 1616.
- Julius Clarus, *Opera omnia sive practica civilis atque criminalis*, Lugduni 1661.
- Julius Clarus, *Receptarum sententiarum opera omnia*, Genevae 1625.
- Omnium tractatum criminalium*, Venetiis 1556.
- Placentinus, *In codicis Dn. Iustiniani Sacratissimi Principis Ex Repetita Praelectione Libros IX Summa*, Moguntiae 1536.
- Prosper Farinacius, *Praxis et theoria criminalis*, Pars III, Lugduni 1635.
- Tiberius Decianus, *Tractatus criminalis*, t. I–II, Augustae Tuarinorum 1543.
- Tractatus diversi super maleficiis*, Venetiis 1460.

Literatura

- Agnati Ulrico, *Il commento di Bartolo da Sassoferrato alla Lex quod Nerva (D. 16,3,32): introduzione, testi e annotazioni*, Torino 2004.
- Agnati Ulrico, *La ‘culpa latior’ di Celso, la ‘culpa lata’ dei glossatori e il ‘dolus praesumptus’ di Bartolo da Sassoferrato*, „Studi urbinati di scienze giuridiche politiche ed economiche. Nuova Serie A” 2020, vol. 87, s. 429–461.
- Agnati Ulrico, *Responsabilità del depositario e del debitore. D. 16.3.32 (lex quod Nerva) nelle interpretazioni di Azzone e Accursio*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 2009, vol. 75, s. 322–356.

- Álvarez Cora Enrique, *La definición del delito entre los siglos XVI y XVIII*, „Ius Fugit” 2016, nr 19, s. 35–63.
- Amielańczyk Krzysztof, *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym*, Lublin 2013.
- Amielańczyk Krzysztof, ‘Modus operandi’ sprawcy przestępstwa karnego w rozważaniach rzymskiej jurysprudencji?, „Zeszyty Prawnicze” 2022, vol. 22(2), s. 15–42.
- Amielańczyk Krzysztof, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006.
- Amielańczyk Krzysztof, *Teoretyczny model przestępstwa prawa publicznego (crimen publicum) autorstwa Claudiusa Saturninusa (D. 48,19,16) a współczesna nauka o przestępstwie karnym*, „Annales UMCS, sectio G Ius” 2019, vol. 46(1), s. 19–33.
- Andrzejuk Artur, *Tomasz z Akwinu jako filozof*, Warszawa 2019.
- Andrzejuk Izabella, *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza z Akwinu*, Warszawa 2021.
- Antonini Prospero Francesco, *Di Tiberio Deciano celebre giureconsulto Udinese*, Bassano 1858.
- Basso Michele, *Storia dei concetti e comunità di discorso: la figura di Tiberio Deciani*, [w:] *Dottrine politiche, concetti, comunità di discorso. In dialogo con Merio Scattola*, red. Michele Basso, Mario Piccinini, Padova 2020, s. 217–241.
- Berger Adolf, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953 (reprint 1991).
- Bettoni Antonella, Michele Pifferi, *Generalia delictorum. Il Tractatus Criminalis di Tiberio Deciani e la “Parte generale” di diritto penale*, Milano, Giuffrè, 2006, 474 Seiten, ISBN 8814122989, „Forum Historiae Iuris” 2007, vol. 8, https://forhistiur.net/legacy/zitat_alt/0711bettoni1.htm (dostęp: 10.06.2025).
- Bojarski Tadeusz, *Polskie prawo karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2008.
- Bonini Roberto, *D. 48,19,16 (Claudius Saturninus “de poenis paganorum”)*, „Rivista Italiana per le Scienze Giuridiche” 1959–1962, Serie III, vol. 10, s. 119–179.
- Calasso Francesco, *Medio evo del diritto*, t. I, *Le fonti*, Milano 1954.
- Casella L., *Deciani Tiberio, giurista*, [w:] *Nuovo Liruti*, t. II, *L’età veneta. Dizionario biografico dei Friulani*, Udine 2009, s. 923–931.
- Chmiel Andrzej, *Dzieła naukowe jurystów rzymskich w zakresie prawa karnego*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, vol. 25(3), s. 151–164.
- Costa Emilio, *Crimini e pene da Romolo a Giustiniano*, Bologna 1921.
- Dajczak Wojciech, *The Nature of Contract in Reasoning of Civilian Jurist*, Poznań 2012.
- Dulckeit Gerhard, Schwarz Fritz, Waldstein Wolfgang, *Römische Rechtsgeschichte. Ein Studienbuch*, München 1975.
- Dyjakowska Marzena, *Crimen laesae maiestatis. A study of Roman law influences in old Poland*, tłum. Konrad Szulga, Lublin 2013.
- Engelmann Woldemar, *Die Schuldlehre der Postglossatoren und ihre Fortentwicklung. Eine historisch-dogmatische Darstellung der kriminellen Schuldlehre der italienischen Juristen des Mittelalters seit Accursius*, Leipzig 1895.
- Ferrini Contard, *Diritto penale romano. Teorie generali*, Milano 1899.

- Garlati Loredana, *Deciani Criminal Treatise*, [w:] *The Formation and Transmission of Western Legal Culture: 150 Books that Made the Law in the Age of Printing*, red. Serge Dauchy, Georges Martyn, Anthony Musson, Heikki Pihlajamäki, Alain Wijffels, Cham 2016, s. 139–141.
- Garofalo Luigi, *Pojęcia i żywotność rzymskiego prawa karnego*, „Zeszyty Prawnicze” 2003, vol. 3(1), s. 7–41.
- Gilson Étienne, *Le Thomisme. Introduction au système de Saint Thomas d'Aquin*, Paris 1922.
- Gioffredi Carlo, *Su l'elemento intenzionale nel diritto penale romano*, [w:] *Studi in onore di Giuseppe Grosso*, t. III, Torino 1970, s. 35–53.
- Giuffrè Vincenzo, *La repressione criminale nell'esperienza romana*, Napoli 1998.
- Jońca Maciej, *Rzymskie prawo karne. Instytucje*, Lublin 2021.
- Jońca Maciej, *Telum manu fugit jako ustawowa przemość nieumyślnego zabójstwa w średniowiecznym prawie kanonicznym. Uwagi na marginesie ewolucji teorii winy w prawie karnym*, [w:] *Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, red. Krzysztof Amielańczyk, Antoni Dębiński, Dariusz Słapek, Lublin 2015, s. 71–85.
- Kubiak Przemysław, *Od przypadku do przypadku – czyli o casus na gruncie rzymskiego prawa karnego oraz pism retorycznych Cyserona*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2016, vol. 14(2), s. 57–78.
- Kunkel Wolfgang, *Römische Rechtsgeschichte*, Köln 1964.
- Lebigre Arlette, *Quelques aspects de la responsabilité pénale en droit romain Classique*, Paris 1967.
- Łuszczńska Małgorzata, *Ubi ratio, ibi ius. Doktryna prawna Świętego Tomasza z Akwinu*, Lublin 2013.
- Maganzani Lauretta, *La “diligentia quam suis” del depositario dal diritto romano alle codificazioni nazionali. Casi e questioni di diritto civile nella prospettiva storico-comparatistica*, Milano 2006.
- Manni Alessandro, *Gli exempla greci in D. 48.19.16 (Saturn. sing. de poen. pagan.)*, [w:] *Modelli di un multiculturalismo giuridico il bilinguismo nel mondo antico. Diritto, prassi, insegnamento*, t. 1, red. Cosimo Cascione, Carla Masi Doria, Giovanna D. Merola, Napoli 2013, s. 219–264.
- Marongiu Antonio, *Tiberio Deciani (1509–1582). Lettore di diritto, consulente, criminalista*, „Rivista di storia del diritto italiano” 1934, nr 7, s. 135–202.
- Mommsen Theodor, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899.
- Mossakowski Wiesław, *Czyn karalny według koncepcji Klaudiusza Saturnina*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” Prawo CCCV, „Studia Historycznoprawne” 2008, t. 305, s. 217–229.
- Mulligan Deirdre, *Moral Evil: St. Thomas and the Thomists*, „Philosophical Studies” 1959, vol. 3, s. 3–26.
- Myrcha Marian, *Problem winy w karnym ustawodawstwie kanonicznym*, „Prawo Kanoniczne” 1972, vol. 15(1–2), s. 321–395.

- Nogrady Alexander, *Römisches Strafrecht nach Ulpian. Buch 7 bis 9 De officio proconsulis*, Berlin 2006.
- Padovani Tullio, *Diritto penale*, Milano 2009.
- Patkaniowski Michał, *Wina i kara. Elementy rzymskie i germańskie w prawie karnym statutów miast włoskich*, Kraków 1939.
- Perile Antonio, *Storia del diritto italiano*, t. V, *Storia del diritto penale*, Torino 1892.
- Piergiovanni Vito, *Statuti e riformagioni*, „Atti della Società Ligure di Storia Patria. Nuova serie” 2012, vol. 52(1–2), *Norme, scienza e pratica giuridica tra Genova e l’Occidente medievale e moderno*, s. 193–208.
- Pifferi Michele, *Generalia delictorum. Il Tractatus criminalis di Tiberio Deciani e la ‘parte generale’ di diritto penale*, Milano 2006.
- Polara Giovanni, *Marciano e l’elemento soggettivo del reato. Delinquitur aut proposito aut impetu aut casu*, „Bullettino dell’Istituto di Diritto Romano” 1974, vol. 77, s. 89–138.
- Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, red. Marek Bojarski, Warszawa 2020.
- Roby Henry John, *An Introduction to the Study of Justinian’s Digest*, Cambridge 1886.
- Sandonà Alan, *Ego Tiberius Decianus... sententiando declare. Deciani giudice «civile» (Vicenza 1546–1547)*, „Historia et Ius” 2023, nr 23, s. 1–40.
- Sbriccoli Mario, *Lex delictum facit. Tiberio Deciani e la criminalistica italiana nella fase cinquecentesca del penale egemonico*, [w:] idem, *Storia del diritto penale e della giustizia: scritti editi e inediti*, t. I, Milano 2009, s. 225–260.
- Scapini Nevio, *Diritto e procedura penale nell’esperienza giuridica romana*, Parma 1992.
- Schilling Andreas, *Poenae extraordinariae. Zur Strafzumessung in der frühen Kaiserzeit*, Berlin 2010.
- Selb Walter, *Das Problem des Relativen «dolus» in D. 16.3.32*, [w:] Synteleia Vincenzo Arangio-Ruiz, t. II, Napoli 1964, s. 1173–1180.
- Smith William, *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, London 1872.
- Sorice Rosalba, *La rilevanza penale della colpa nel Medioevo. Ricerche sulla Doctrina Bartoli*, „Rivista Internazionale di Diritto Comune” 2020, vol. 31, s. 199–209.
- Sorice Rosalba, *Voluntas et propositum distinguunt maleicia. L’emersione della responsabilità soggettiva nell’età del diritto comune*, [w:] *Concorso di persone nel reato e pratiche discorsive dei giuristi. Un contributo interdisciplinare*, red. Rosalba Sorice, Bologna 2013, nr 3, s. 43–53.
- Sposito Gianluca, „Quattuor genera... septem modis”: le circostanze del reato in D. 48,19,16 (Claudius Saturninus “De poenis paganorum”), „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 1999, nr 65, s. 95–116.
- Stępień Katarzyna, *Synderesis and the Natural Law*, „Studia Gilsoniana” 2014, nr 3, s. 377–398.
- Thorne S.E., *Statuti in the Post-Glossators*, „Speculum” 1936, vol. 11(4), 452–461.
- Trapani Mario, *Il reato e le sue conseguenze. Punibilità, pena, punizione in un sistema criminale integrale e integrato*, Roma 2022.

Wacke Andreas, *Fahrlässige Vergehen im römischen Strafrecht*, „Revue Internationale des Droits de l'Antiquité” 1979, nr 26, s. 506–566.

Zalewski Bartosz, ‘*Furiosus si hominem occiderit non tenetur*’. Recepcja rzymskich rozwiązań dotyczących wyłączenia odpowiedzialności karnej osób chorych umysłowo w średniowiecznym ustawodawstwie sycylijskim oraz prawie kanonicznym z uwzględnieniem poglądów ówczesnej jurysprudencji (XII–XIV w.), „Zeszyty Prawnicze” 2023, vol. 23(2), s. 87–118.

Zimmermann Reinhard, *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Cape Town–Wetton–Johannesburg 1990.

► STRESZCZENIE

Definicja przestępstwa (*delictum*) w *Tractatus criminalis* Tyberiusza Decjanusa (1509–1582)

Tyberiusz Decjanus określił przestępstwo jako „czyn człowieka lub to co powiedział bądź zapisał, popełniony z winy umyślnej lub nieumyślnej, zabroniony pod groźbą kary przez prawo, którego nie uzasadnia żadna słuszna przyczyna” (*factum hominis, vel dictum aut scriptum dolo vel culpa a lege vigente sub poena prohibitum, quod nulla iusta causa excusari potest*). W prezentowanym opracowaniu analizie poddane są kolejno zawarte w przytoczonej definicji opisy elementu obiektywnego (znamion strony przedmiotowej) oraz subiektywnego (znamion strony podmiotowej) przestępstwa. Przed przejściem do szczegółowej analizy samej definicji pokrótce zaprezentowano także wywody Decjanusa poświęcone terminologii odnoszącej się do pojęcia przestępstwa oraz klasyfikacji elementów składowych przestępstwa (*substantialia delicti, naturalia delicti* oraz *accidentalialia delicti*).

Zaproponowana przez Tyberiusza Decjanusa definicja przestępstwa miała nowoczesny, abstrakcyjny charakter i była pokłosiem rozważań jurysty nad istotą przestępstwa jako zjawiska różnego od grzechu oraz innych czynów nagannych niepociągających za sobą reakcji prawnokarnej. Jurysta stworzył także swoisty pierwowzór części ogólnej prawa karnego. W pewnym stopniu antycypował fundamentalną dla współczesnego prawa karnego zasadę *nullum crimen sine lege poenali anteriori*. Pojęcie *lex* interpretował szerzej niż tylko w technicznym znaczeniu ustawy. Wskazywał jednak, że przestępstwem może być wyłącznie czyn zabroniony prawem spisany, które wydane zostało przez uprawniony do tego podmiot. W poglądach Decjanusa dostrzegalne są zatem elementy, które współcześnie wiąże się z funkcją gwarancyjną prawa karnego, stanowiącą jeden z fundamentów państwa praworządnego.

► SUMMARY

**Definition of Crime (*delictum*)
in *Tractatus Criminalis* of Tiberius Decianus (1509–1582)**

Tiberius Decianus defined a crime as “a human act, or something said or written, committed intentionally or unintentionally, prohibited under penalty by law, for which no just cause can justify it” (*factum hominis, vel dictum aut scriptum dolo vel culpa a lege vigente sub poena prohibitum, quod nulla iusta causa excusari potest*). Presented study analyzes the descriptions of the objective element (the features of the objective aspect – *actus reus*) and the subjective element (the features of the subjective aspect – *mens rea*) of a crime contained in the cited definition. Before moving on to a detailed analysis of the definition itself, Decianus’s arguments on the terminology relating to the concept of crime and the classification of its constituent elements (*substantialia delicti, naturalia delicti, and accidentalia delicti*) are also briefly presented.

The definition of crime proposed by Tiberius Decianus was progressive, abstract in nature and stemmed from the jurist’s considerations of the essence of crime, as a phenomenon distinct from sin and other reprehensible acts that do not entail a criminal law response. The jurist also created a prototype for the general part of criminal law. To some extent, he anticipated the principle of *nullum crimen sine lege poenali anteriori*, fundamental to modern criminal law. He interpreted the concept of *lex* more broadly than just the technical meaning of a statute. However, he indicated that a crime can only be an act prohibited by written law, issued by an authorized entity. Decianus’s views, therefore, reveal elements that are currently associated with the safeguarding function of criminal law, which constitutes one of the foundations of a state governed by the rule of law.